

SZÉKELYFÖLDI TELEPÜLÉSEK MINT LOKÁLIS TÁRSADALMAK 1989 UTÁN: SZAKMAI PROGRAMOK ÉS PUBLIKÁCIÓK ¹

SETTLEMENTS IN SZEKLERLAND AS LOCAL COMMUNITIES AFTER 1989: PROFESSIONAL PROGRAMS AND PUBLICATIONS

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
agnesblaga@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.59357/ProSciRural.2024.1.06>

Összefoglalás

Ez a tanulmány a székelyföldi térségben lévő települések mint lokális társadalmak 1989 utáni működésével foglalkozó szakmai programokat és publikációkat mutatja be. A települések működésének társadalomtörténeti előzményei, valamint az 1989 utáni rehabilitációs folyamatok alapján a lokális léptékű folyamatok a térségi társadalom működésének ma is fontos komponensei, és korántsem véletlen, hogy ehhez a témakörhöz kapcsolatosan szakmai elemzések sora született. A publikációk a kulturális antropológia, a szociológia, a társadalomtörténet, a vidékkutatás szemléleti és módszertani eszköztárát egyaránt hasznosítják. Jelen tanulmány célja az összegyűjtött szakmai munkák átfogó értékelése, közös témák, tendenciák és eredmények meghatározása annak érdekében, hogy rálátást biztosítson a székelyföldi települések mint lokális társadalmak működésének sajátosságaira, vidékfejlesztési folyamataira és fejlesztési lehetőségeire.

Kulcsszavak: lokalitás, vidékfejlesztés, Székelyföld

Bevezetés és kontextus

A tanulmány tárgya a székelyföldi térségben lévő települések, mint lokális társadalmak 1989 utáni működésével foglalkozó szakmai programok és publikációk elemzése. A lokális léptékű szakmai elemzések bemutatását az indokolja, hogy a székelyföldi térségben sajátos, több évszázados társadalomtörténeti

¹ A tanulmány a szerző 2023-ban elnyert Domus Alkotói Ösztöndíj pályázatának keretén belül készült.

fejlődése három meghatározó szerepű tényezőre támaszkodott. Ezek a következők voltak: az önellátó családi szerkezet, a földrajzi tájegységes által meghatározott területi identitás szerkezet és a lokális társadalmi szerkezet. Olyan rurális térségről van szó, amelyben a települések lakosságának nagy többsége magyar, ezek a települések egymás közvetlen közelében vannak és egymás számára referenciakeretet jelentenek, kapcsolódnak egy-egy tájegység identitásszerkezetéhez, és ezek a települések struktúrájában hasonló helyi társadalomtörténeti múlttal és működési modellel jellemezhetők. A hasonló társadalomtörténeti múlt és működési modell azt jelenti, hogy ezekre a településekre a méretben és működési modellben egymáshoz hasonló/igazodó önfenntartó családi kisgazdaságok voltak jellemzők, a gazdálkodásnak intézményes jellegű helyi közösségi formái alakultak ki (határhasználat, legelőhasználat, erdőgazdálkodás). A beépített környezet és a település tulajdonát képező természeti környezet egységes társadalmi térként működött, a településre a hangsúlyos településtudat és a közösségi tudás működése volt jellemző. A székelyföldi települések lokális léptékű elemzésével foglalkozó történettudományi munkák is kiemelten hangsúlyozzák (Egyed, 1981, 2013, Imreh, 1979, 1983, Szádeczky, 1993/1927, Venczel, 1980, 1988) a „communitas” fontos társadalomstrukturáló szerepét a családi működési modell és a közösségi intézmények, közösségi gazdálkodási formák szoros kapcsolatát. Az etnológiai elemzések pedig ezt a szoros kapcsolatot a kultúra és az életforma (gazdálkodás) dimenziója mentén hangsúlyozzák.

A lokalitás témakörének fontossága kapcsán egy olyan sajátos tényezőre is felkell hívni a figyelmet, amely egyfelől a vizsgált térség periferikus, vidéki jellegéből, másfelől pedig az etnikai jellegéből fakad és amelynek nyomán a lokalitás problémaköre a társadalom működésének a szintjén rendkívüli módon előtérbe került.

A lokalitásnak a fentiekben jelzett modellje – Appadurai (2001) fogalmával jelölve – kontextusteremtésre képes, ami a lokális léptékű önálló és holisztikus működés sajátos formája. A lokalitás sajátos tudott és sajátos érzett fizikai és társadalmi közegként, otthonos helyként működik, amely az adott településhez tartozóknak ontológiai biztonságot Giddens (2000) kínál. A lokalitást – a kontextusteremtő képessége miatt – az olyan átfogóbb struktúrák, mint az állam vagy a nemzet nem szeretik (Anderson, 1983). Az állam és/vagy a nemzet aktorai gyakran arra törekednek, hogy a lokalitás kontextusteremtő erejét csökkentsék és a lokalitást kontextusfüggővé tegyék. Ez jelenthet gazdasági vagy szerkezeti jellegű integrációs beavatkozást. A székelyföldi térségre vonatkozóan a magyar államnak az 1918 előtti időszakban valamint

az 1940-1944 közti időszakban, a román államnak az 1918-1940, illetve az 1944-től máig tartó időszakban voltak ilyen jellegű támogató vagy átalakító jellegű beavatkozásai. De jelenthet olyan beavatkozást is, amely a térségi népesség etnikai jellegének megváltoztatására irányul. A székelyföldi térséget a XX. század során több olyan jelentős és programszerű külső hatás érte, amelyek támogatás vagy nyílt változtatás hirdető állami beavatkozás formájában a lokalitás kontextusteremtő erejének csökkentésére, egyes esetekben megszüntetésére törekedtek. Ennek jellegzetes példái voltak: az egyéni tulajdon államosítása, a kollektivizálás révén a családi földtulajdon megszüntetése, a lokális közösségi vagyonformák és gazdálkodási modellek felszámolása, adminisztratív átszervezés révén a települések önállóságának megszüntetése, helyi intézmények megszüntetése, helyi ünnepek és identitáskifejezési módozatok korlátozása, településnév használatának megtiltása, munkaerőpiaci szerkezet megváltoztatása, szerkezeti változást indukáló modernizációs, fejlesztéspolitikai programok és mások.

A térség települései az 1989-es romániai társadalmi változást követő időszakban igyekeztek visszaállítani az egyéni és közösségi életvezetés korábbi lokális társadalmi, gazdasági, kulturális szerkezeteit, cselekvési mintáit, informális intézményi kereteit. Ennek nyomán – a folyamat mind a mai napig tart – a kontextusteremtő képesség és gyakorlat kisebb vagy nagyobb mértékben, településenként eltérő módon rehabilitálódott. Ennek jellegzetes példái: helyi intézmények visszaállítása és újabbak kialakítása, a családi tulajdonok visszaállítása, közösségi vagyonformák visszaállítása és közösségi gazdálkodási modellek újbóli működtetése, helyi ünnepek és szimbólumok visszaállítása és működtetése. A lokális identitáshoz kapcsolódó narratívák megerősödése, lokális határképzési eljárások működtetése és mások.

A fentiekben ismertetett tényezők – társadalomtörténeti előzmények, az 1989 utáni rehabilitációs folyamatok – alapján azt mondhatjuk, hogy a lokális léptékű folyamatok a térségi társadalom működésének ma is fontos komponensei, és korántsem véletlen, hogy ehhez a témakörhöz kapcsoltan szakmai elemzések sora született. A publikációk a kulturális antropológia, a szociológia, a társadalomtörténet, a vidékkutatás szemléleti és módszertani eszköztárát egyaránt hasznosítják. Az elemzés első fejezetében rövid, tájékoztató jellegű áttekintést kínálok néhány olyan kulturális antropológiai elemzésről és publikációról, amelyeknek elemzési tárgya nem a lokalitás volt, de a térségi társadalom működési módjából következően az elemzés közegét a lokalitás képezte. A tanulmány második fejezetében részletesebben ismertetem azokat a publikációkat, amelyek kifejezetten a lokális társadalom működésének értelmezésére törekedtek.

Elemzés**1. A lokális társadalom működésére irányuló intézeti kulturális antropológiai elemzések**

A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának közreműködésével készült kulturális antropológiai elemzések interpretatív megközelítésben tárgyalják a lokális társadalmak működésének sajátosságait. A kutatások több témát érintettek: migrációs folyamatok, szimbolikus térfoglalás, román-magyar illetve roma-magyar együttélés, humor.

A munkamigráció egyike a KAM Intézet legrégebbi kutatási programjainak, valamint a székelyföldi térség legfontosabb társadalmi folyamatainak. Bodó (2023) legfrissebb tanulmánykötete az Intézet elmúlt három évtized során készített tanulmányaiból tartalmaz válogatást településekről, helyzetekről, trendekről. Felhívja a figyelmet a folyamat mély társadalmi beágyazottságára és többféle társadalmi szerepére.

A munkamigrációhoz hasonlóan a szimbolikus térhasználat is az Intézet legrégebbi és széles körben ismert kutatási témáihoz tartozik. 2022-ben Bodó Julianna szerkesztésében jelent meg egy gyűjteményes kötet az elmúlt három évtized munkáiról, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy nem csupán székelyföldi jelenség, hogy a fizikai terekben megjelenő szimbolikus tartalmak számának növekedésével párhuzamosan felértékelődik a helyi és térségi identitás. Miközben részt veszünk a globális folyamatokban, egyre erőteljesebben érezzük a nemzeti és a helyi, valamint a regionális terekhez való kötődés iránti igényt. Az emberek tradíciókat keresnek és találnak, újraértékelik a közösségi cselekvési formákat, és a térhez való viszonyban kiemelkednek a szubjektív elemek, egyre növekvő szerepet kapnak a térségi kapcsolathálók. Ez is a lokális társadalmaknak egy sajátos működési módja.

Gagyí József (1996) szerkesztésében jelent meg egy tanulmánykötet a magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról, ami szintén a lokális társadalmak működésének egy sajátos szegmensét leíró elemzéseket tartalmaz.

2. Lokális kutatások

Ez az elemzési fejezet 4 négy témakörben tekinti át a székelyföldi lokális társadalmak működésével foglalkozó szakmai programokat és publikációkat (összesen 29 publikáció): 1. Lokális identitás és rehabilitációs folyamatok. Egy kutatási program és a

kapcsolódó publikáció sorolható ehhez a témakörhöz (Bíró et al., 2019a). 2. Szimbolikus térhasználat. Öt publikáció sorolható ide (Bodó, 2021, 2022, 2023, Bodó és Bíró, 2017, 2021). Fejlesztéspolitikai szempontú lokális elemzések. Három Domus csoportos kutatási program és a kapcsolódó publikációk (Bíró et al., 2019 b,c,d) egy agrár-innovációs kutatási programsorozat két kiadványa (Bíró – Magyar, 2017, 2018), illetve további két helyi fejlesztés témájú kiadvány (Bíró – Blága, 2014, szerk. Bíró et al., 2019) és a kapcsolódó tanulmányok sorolhatók ehhez a témakörhöz (Bodó, 2015, Székely, 2015, Gergely, 2015, Ferencz, 2015, Mátéffy – Köllő, 2015, Kelemen, 2015, Demeter, 2015, Silló, 2015, Blága, 2015, Bíró Z., 2015, Bogyor, 2015, Berényi, 2015, Bíró, 2019, Sárosi-Blága, 2019, Laczkó-Albert, 2019) 4. A nem közszéközpont telepölések periferizálódási folyamata. Ebben a témakörben egy kiadvány készült (Bíró – Sárosi-Blága, 2023).

2.1. Lokális identitás és rehabilitációs folyamatok

A székelýföldi lokális identitás rehabilitációs folyamatokról a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 2011-ben végzett kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosság Ösztöndíjprogram keretén belül, „Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek” címmel. A kutatási program eredményei egy kutatási jelentésként készült összefoglaló tanulmányban (KAM, 2011) és egy publikált tanulmányban jelentek meg (Bíró et al., 2019a). A kutatási program fő célkitűzése az információgyűjtés volt a lokális léptékű közösségi identitásokról, elsősorban olyan szakmai indokok mentén, mint a helyi fejlesztésben játszott meghatározó szerepe, valamint a magyar nemzeti identitáshoz kapcsolódó elemek. A témával foglalkozó kutatók a lokális léptékű struktúrának a nemzeti identitásszerkezethez való kapcsolódásának folyamatában új módozatokat, magatartásformákat figyeltek meg, így fontosnak tartották a folyamat feltérképezését, és az alapján egy több régióra kiterjedő, tényfeltáró és összehasonlító kutatás szemléleti-módszertani alapjainak a kidolgozását. Ennek érdekében lokális léptékű komplex település elemzést végeztek Székelyföld 11 rurális településén a következő elemzési szempontok szerint: 1. Előzmények, történeti megközelítés. 2. Jelenlegi „leltár” és tartalmi elemzések: személyes részvételen alapuló terepmunka révén. 3. Interjúkészítések a meghatározó helyi szerepelőkkel. 4. Lokális „versenyképesség” és lokális identitás alakítás összefüggéseinek vizsgálata. 5. Az esetelemzések tapasztalatainak

tematikus munkacsoportokban való feldolgozása. 6. Működési modellek körvonalazása. 7. Fejlesztéspolitikai javaslatok és projektvázlatok megfogalmazása. 8. A témához kapcsolódó szakmai megbeszélések szervezése. A kutatási program szakmai eredményei közé sorolható a helyzetfeltárás és az eredmények összegzése mellett két javaslatcsomag. Az egyik arra vonatkozóan készült, hogy miként lehet az egyetemi képzésbe bekapcsolni a lokális identitás jelenségekörének kutatását, valamint a szóban forgó program tapasztalatait. A másik javaslatcsomag olyan székellyöldi intézményi szereplők számára készült (önkormányzatok vezetői, a helyi fejlesztésben érintett intézmények és szakmai szereplők, a téma társadalmasításában szerepet vállalni tudó médiák) amelyek közvetett vagy közvetlen módon szerepet tudnak vállalni a lokális identitással kapcsolatos kutatások fejlesztéspolitikai hasznosításában. A kutatók ezt két szempontból tartották fontosnak. Egyrészt a lokális identitás szerkezetek megerősítésének módszertanai, programlehetőségei, másrészt pedig a székellyöldi léptékű szinergiák megteremtésére, erősítésére irányuló javaslatok és fejlesztéspolitikai lépések miatt.

A kutatási program eredményeiről megjelent publikációból (Biró et al., 2019a) fontosnak tartom kiemelni a szakmai értelmezéseket. A hivatkozott szerzők 11 székellyöldi rurális település esetének tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutottak, hogy majdnem minden településre jellemző egy standard modell a lokális identitásépítésében szerepet játszó elemek lehetséges típusairól. Ugyanakkor a kutatási eredmények azt is jelzik, hogy a lokálisidentitásépítés elemcsoportjainak (térelemek, események, termékek stb.) a kombinációja mennyire sokféle és egyedi helyi identitásszerkezethez vezet. A szerzők a fontosabb szakmai észrevételeiket 5 témakörben ismertetik:

- a lokális identitásépítés mint meghatározó térségi folyamat
- diszkurzív gyakorlat és identitásépítési praxis viszonya
- helyi szereplők
- identitásépítés és/vagy kultuszteremtés
- Identitásépítés és versenyképesség összefüggései

Biró és társai (2019a) szerint a tizenegy településen végzett kutatás egyértelműen megerősíti, hogy a térségben a lokális identitásépítés kiemelkedő társadalmi folyamat. Ez látható az összes településen jelen lévő identitásépítési gyakorlatokban, a sokféle kísérlet és eredmény növekvő számában és diverzitásában, valamint a helyi kezdeményezések társadalmi támogatottságában. Ugyanakkor érdekes paradoxonnak látják, hogy ennek a fontos térségi folyamatnak a létezése és jelentősége nem jelenik meg a

közbeszédben, fejlesztéspolitikai diskurzusban vagy a szakmai beszélgetésekben. A térségi szereplők általában a közösségi identitást adottnak tekintik, nem építhető társadalmi terméként, ami gyakorlati következményekkel jár. Ez a szemléleti különbség azonban nem akadályozza meg a helyi közösségeket abban, hogy sajátos módon építsék az identitásukat. A hivatkozott szerzők szerint a kutatást megelőző években számos kísérleti jellegű helyi identitásépítési kezdeményezés született, melyek sok eredményt hoztak. A különböző kezdeményezések összességében a székelyföldi térség meghatározó társadalmi folyamatának tekinthetők az 1989 utáni időszakban. A hivatkozott szerzők szerint érdemes tovább foglalkozni azzal, hogy hogyan lehet ezt a spontán módon indult és működő társadalmi folyamatot programszerűen erősíteni.

A szerzők a diszkurzív gyakorlat és identitásépítési praxis viszonyáról megállapítják, hogy a vizsgált térségben számos diszkurzív gyakorlat fontosnak tartja a lokális identitások erősítését. Ez megjelenik a fejlesztéspolitikában, intézményi diskurzusokban és térségi elitek véleményeiben is. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy az identitásépítési gyakorlat erős társadalmi szándékot hordoz. Azonban a diszkurzív gyakorlat és az identitásépítési praxis közötti kapcsolat kettős: a kettő nem mindig erősíti egymást. Sokszor fordul elő az, hogy a diszkurzív gyakorlat felpörgeti a helyi szimbolikus eseményeket, de más esetekben elhanyagolja azokat, amelyek fontosak lehetnének az identitásépítés szempontjából.

Ez a kettősség a helyi szereplők szemszögéből természetes jelenség, de fejlesztéspolitikai és versenyképességi szempontból kihasználatlan lehetőségeket rejt. Hasonlóan C. Ray által említett helyzetekhez, ahol fontos helyi értékek nem részei a helyi identitásnak, az értelmezés hiánya megakadályozza a helyi közösség erősítését. A szakértői beavatkozás és az érték helyi identitásba való beillesztése lehet megoldás, hasonlóan az olyan eseményekhez, amelyek a közösség számára fontosak, de jelenleg nem kapnak szerepet a helyi identitásépítésben.

A helyi szereplőkkel kapcsolatban Biró és társai (2019a) megfigyelték, hogy Székelyföldön a lokális identitásépítési folyamatoknak jól azonosítható helyi kulcsszereplői vannak. Ezek lehetnek hivatalos személyek vagy helyi leaderek, akik valamilyen helyi autoritással rendelkeznek. Az ilyen szereplők hiánya vagy inaktivitása esetén az identitásépítés eredményessége változó. A hivatkozott szerzők szerint a kutatást megelőző néhány évben megfigyelhető a hivatali szereplők (pl. polgármesterek) szerepének növekedése az identitásépítésben, például falutáblák, címerek választása

és falunapok szervezése terén. Azonban az identitásépítés "intézményesülése" még kezdetleges. Általánosságban elmondható, hogy bár sokféle kísérlet és eredmény létezik, a lokális identitásépítés továbbra is személyfüggő és efemer folyamat, sok bizonytalansággal. A helyi fejlesztési stratégiákban nem kap külön fejezetet a lokális identitásépítés, ami a benne rejlő kiaknázatlan lehetőségekre hívja fel a figyelmet.

A lokális identitás erősítésére irányuló gyakorlatok a hivatkozott szerzők szerint sok szempontból hasonlíthatók a kultuszteremtés folyamatához. Ennek háttérében az áll, hogy a térségi szereplők próbálnak helyi értékeket rehabilitálni, amelyek kiemelkedő szimbolikus jelentőséggel bírnak a település szemszögéből. Ezek a törekvések gyakran periodikusan ismétlődő, magas érzelmi és ideológiai töltetű, erős legitimitással rendelkező ceremóniákká alakulnak, amelyek önálló kultuszteremtési kísérletekké vagy sikeres gyakorlatokká válhatnak. Ezen törekvések egy része azonban próbálkozási szinten marad, idővel elhalványul vagy átalakul. Ezt a dinamikát Biró és társai (2019a) szakmai szempontból azért tartják figyelemre méltónak, mert a kultuszszerű növesztett események gyakran kilépnek a lokális keretből, szélesebb körben értelmeződnek, és ennek eredményeként a helyi szereplők sokszor háttérbe szorulnak, noha büszkéek az eseményre. Így az esemény, bár adott településen történik és sok médiavisszhangot kap, nem teljesen helyi esemény, nem a "helyiek eseménye". Ilyen esetekben gyakran egy nemzeti elem kerül az esemény középpontjába, és a helyi jelleg mellett explicit (nevesített, definiált) kapcsolatot teremt az adott hely és a nemzeti identitás között. Ez szakmai szempontból figyelemre méltó helyzet, mivel általában a lokális és nemzeti identitás kapcsolata rejtettebb (Biró et al., 2019a).

Az identitásépítés és a versenyképesség összefüggéseiről a hivatkozott szerzők megjegyzik, hogy az identitásépítés felszínes bemutatása nem ad választ arra, hogy a térelemek vagy kezdeményezések mennyiben illeszkednek a lokális identitásba. Ennek ellenére fontos megvizsgálni ezeknek a térelemeknek és eseményeknek a valós társadalmi szerepét. Például egy esemény, bár láthatóan fontos, a helyi közösség nem mindig azonosul vele. Ez gyakori, mivel sok település hasonló identitás-erősítő eseményeket szervez a szomszédos példákban merítve, mégsem mindig illeszkedik a helyi igényekhez és adottságokhoz. Az egyértelmű, hogy a társadalmilag elfogadott helyi identitásstruktúra több területen növeli a település versenyképességét. Növelheti a helyi ismertséget, a közösség tagjai közötti kooperációt és támogathatja a helyi kezdeményezéseket. Ezen kívül, ahogyan a vizsgált térségben is tapasztalható, a település versenyképességének növekedése tovább erősíti a helyi identitást. Az

identitásépítés és a versenyképesség egymást támogatja, így kölcsönös hatást gyakorolva egymásra (Biró et al., 2019a).

2.2. Szimbolikus térhasználat

A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja a '90-es évektől kezdődően foglalkozik a szimbolikus térhasználat kutatásával. A 2021-ben megjelent tanulmánykötet (szerk. Bodó Julianna) összefoglalja a témával kapcsolatos, három évtized alatt készült szakmai munkákat. A kiadvány előszavában a szerkesztő felhívja a figyelmet arra, hogy a fizikai terek beélésében a szimbolikus tartalmak megjelenése, a helyi, térségi identitás felértékelődése nem csupán székellyöldi jelenség. A globális folyamatokhoz való kapcsolódással párhuzamosan párhuzamosan megfigyelhető a nemzethez, a helyi és a regionális terekhez való kapcsolódás igényének felerősödése (Bodó, 2021). Az idézett tanulmánykötetből fontosnak tartom kiemelni Bodó és Biró (2021) tanulmányát a szimbolikus térhasználat változó szerepéről. A tanulmány célja megvizsgálni, hogy a székellyöldi térségben az elmúlt két és fél évtizedben miként alakult a szimbolikus térhasználat társadalmi gyakorlata és társadalmi szerepe. Három szakaszt különítenek el és jellemeznek: 1. A rendszerváltás utáni időszak első szakasza: kitörés és rehabilitáció. 2. Második szakasz: terjeszkedés, új szimbolikus helyek és események létrehozása. 3. Harmadik szakasz: integrálódás és individualizáció. Az első és a harmadik szakaszt egymás mellé állítva megállapítják, hogy jelentős változások következtek be az egyéni magatartások mintázataiban: a szerkezeti és diszkurzív keretként működő szimbolikus eseményekben jelentős mértékben megnövekedett az esemény egyéni beélésének a lehetősége és gyakorlata. Tehát az kötelezettségek helyett az önmegvalósítás, a teljesítmény helyett a fogyasztói magatartás és az önmagunkra hivatkozó cselekvésmód. A hivatkozott szerzők szerint ebben a helyzetben a cselekvés lényege nem a közösséghez való igazodás, hanem a saját tapasztalat, az egyéni megélés fontossága.

Ugyancsak a székellyöldi térség szimbolikus térhasználatának változásaival foglalkoznak a további tanulmányok: Bodó és Biró (2017), Bodó (2022, 2023).

2.3. Fejlesztéspolitikai szempontú lokális elemzések

2.3.1. Önkormányzat kutatás

A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 2010-ben végzett kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosság Ösztöndíjprogram keretén belül, „Önkormányzatok versenyképességének vizsgálata a székelyföldi térségben. Szakmai-módszertani előkészítés és Hargita megyei adatfelvételi modul” címmel. A kutatási program eredményei egy kutatási jelentésként készült összefoglaló tanulmányban (KAM, 2010) és egy publikált tanulmányban jelentek meg (Biró et al., 2019b). A kutatás céljai közé tartozott az intézmények működési gyakorlata alapján feltárni azokat a feltételeket és tennivalókat, amelyek a jelenleginél versenyképesebbé tehetik a helyi közösségeket. A kutatók első lépésben Hargita megyei léptékben indították el az adatfelvételt. Áttekintettek korábbi, a kutatás témájához kapcsolódó elemzéseket (posztiszocialista térségekre vonatkozó elemzések), jelezve, hogy hasonló szakmai megközelítésből nagyon kevés van, a téma kezelése az esetek döntő többségében megmaradt az ideológiai állásfoglalás vagy a változásokat szorgalmazó közéleti-politikai diskurzus szintjén. Az empirikus kutatás keretében első lépésben a Székelyföldre vonatkozó, a témához kapcsolódó adatbázisok és adatszerű hivatalos jelentések elemzésével foglalkoztak (alapvető községi statisztikai paraméterek, fejlesztések és kezdeményezések, beruházások). Továbbá kérdőíves adatfelvételt végeztek az önkormányzati vezetők körében, és interjúkat készítettek polgármesterekkel, megyei vezetőkkel és fejlesztéspolitikában jártas szakmai szereplőkkel. Elemezték továbbá az önkormányzatok által működtetett web oldalakat, valamint az önkormányzatok és egyéb intézményi szereplők által készített/készített PR anyagokat, kiadványokat. Vizsgálták az önkormányzati tematikának a sajtóban való megjelenési módját és mértékét. Részelemzéseket készítettek a témakör több, külön is elemezhető vonatkozásáról (KAM, 2010).

A kutatás zárótanulmányát kisebb módosításokkal közölt publikáció alapján (Biró et al., 2019b) fontosnak tartom felhívni a figyelmet az összefoglaló értelmezésekre. A hivatkozott szerzők 6 témakörben foglalják össze a kutatási eredményeket:

- pozitív kísérletek
- az emberi tényező központi szerepe
- erőteljes szétfejlődési folyamatok

- új vezetési modell
- decentralizációra való felkészültség állapota
- belső tartalékok feltárásának hiánya
- a versenyképességhez és a fejlesztéspolitikához kapcsolódó narratíva kidolgozatlansága

Ezek közül az alábbiakban részletesebben ismertetem a pozitív kísérletekkel, az emberi tényező központi szerepével, a szétfejlődési folyamatokkal, az új vezetési modellel és a belső tartalékok feltárásának hiányával kapcsolatos szakmai meglátásokat.

Bíró és társai (2019b) a kutatási eredményeik alapján megállapítják, hogy Székelyföldön sok pozitív kísérlet van, majdnem minden önkormányzat és vezető igyekszik olyan fejlesztések irányába lépéseket tenni, amelyek túlmutatnak a kötelező feladatokon, és hozzájárulnak nem csak a saját település, de a székelyföldi térség versenyképességének fokozásához is. Bár ezek a lépések és eredmények nem egy összehangolt székelyföldi stratégia részét képezik, számuk és hatásuk mégis meghatározó, ami reális kiindulópontot képez egy átfogó térségi versenyképességi program kialakításához.

A hivatkozott szerzők a helyi önkormányzatok vizsgálata során arra a következtetésre jutottak, hogy a vezetők személyes tulajdonságainak és az intézményesülés alacsony szintjének kiemelkedő szerepe van a mindennapi működésben. Tehát a hivatalok és települések működése erősen függ a vezető személyétől, aminek egyaránt vannak előnyei és hátrányai. Az alacsony intézményesültség nem feltétlenül jelenti, hogy a választott vezető visszaél hatalmával. Inkább az mutatkozik meg, hogy egyre több feladat csak rá hárul, és nehézséget okoz a mindennapi apró, egyszerű feladatok szervezése a polgármester részvétele nélkül. A pozitív tényezők ellenére hosszútávon mindez nem előnyös a modernizáció és versenyképesség szempontjából (Bíró et al., 2019b).

A szerzők a székelyföldi térség önkormányzatai esetében erős szétfejlődési folyamatokat tapasztalnak a modernizáció és versenyképesség terén, különösen a hivatallal rendelkező és nem rendelkező települések között. Az erős különbségek azt mutatják, hogy a versenyképességet hordozó tényezők vonzzák egymást: a sikeres projektmenedzsment mellett határozott HR politika, következetes kommunikáció, jobban működő weboldal stb. Ennek eredményeként egyes központi települések jelentős fejlődést érnek el, míg mások lefelé irányuló spirálba kerülnek, ahol a hátrányok halmozódnak. Ez a helyzet a hivatkozott szerzők szerint előnyös abban a tekintetben, hogy néhány önkormányzat a versenyképesség útjára lépett, és pozitív

példát adhat más településeknek. Azonban nem előnyös a helyzet két szempontból. Egyrészt azért, mert a sikeres példák követése sok településnek önerőből nem lehetséges. Másrészt pedig figyelembe kell venni, hogy ha a szétfejlődés trendje folytatódik, akkor ez akadályozhatja a térség egységes fejlesztéspolitikáját és gyakorlatát. A spontán fejlesztéspolitikai "decentralizáció" folyamata veszélyeket hordozhat a térség jövője szempontjából (Biró et al., 2019b).

Biró és társai (2019b) szerint az új hatalomtechnikai eljárások, amelyek fokoatosan teret hódítanak a mai európai vezetési gyakorlatban, a vizsgált térségben még nem ismertek. Bár korábban a lokális társadalomban hasonló modelljeik sikeresen működtek, az elmúlt évtizedekben a formális vagy autoriter vezetési modellek domináltak. Jelzik továbbá, hogy a legújabb vidékfejlesztési kutatások szerint a projektalapú megközelítés átalakítja a lokális elitek csoportjait és a csoportok közötti dinamikát, míg a fejlesztéspolitikában a külső szereplők (tanácsadók, pályázatírók, szakértők stb.) egyre nagyobb szerepet játszanak a lokális folyamatokban. A hivatkozott szerzők a kutatás elvégzésének időpontjában azt a meglátást teszik, hogy a következő időszakokban az új helyi hatalmi viszonyok kezelésének megtanulása és alkalmazása kiemelten fontos lesz a lokális versenyképesség szempontjából, ezért ezen a területen előrehaladásra van szükség (Biró et al., 2019b).

A modernizáció és versenyképesség növelése szempontjából a hivatkozott szerzők szerint hátrányt jelent, hogy a térség meghatározó szereplői csak a külső erőforrásokra fókuszálnak. Az endogén kapacitások feltárása és kihasználása számukra csak jelentős külső támogatással tűnik megvalósíthatónak. Ez a Centrum-Periféria modellben nevelkedett társadalmi szereplők számára általánosan jellemző szemléleti korlát akadályozza az endogén erőforrások hasznosítását. A jelenlegi helyzetben csak a természeti-turisztikai értékek kapnak figyelmet, amelyek beruházásokat vonzására alkalmasak. A kulturális értékek pedig bár elismerést kapnak, a pénzt hozó tényezőnek nem minősülnek. Ez a nézőpont azonban hátrányosan hat a térség versenyképességének kialakítására, mivel erősíti a külső erőforrásoktól való függőség érzését (Biró et al., 2019b).

2.3.2. Település-Érték (turizmus)

A KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja által 2011-ben végzett lokális identitás témájú kutatási program (KAM, 2011, Biró et al., 2019a)

eredményeire alapozva ugyanaz a kutatócsoport 2012-ben azt vizsgálta, hogy a lokális identitás fontos alkotóelemei milyen szerepet játszhatnak a székelyföldi települések versenyképességének erősítésében. A kutatás fókuszába a turisztikai desztináció menedzsment gyakorlata és fejlesztési lehetőségei kerültek, elsősorban azzal a céllal, hogy a szakmai vizsgálat eredményei a székelyföldi fejlesztési folyamatban is használhatók legyenek. A kutatási program eredményeiről készült egy kutatási jelentés (KAM, 2012) és egy publikált tanulmány (Biró et al., 2019c).

A kutatás zárótanulmányát kisebb módosításokkal közölt publikáció alapján (Biró et al., 2019c) fontosnak tartom kiemelni a székelyföldi térség lokális léptékű turisztikai és desztináció menedzsmentjében (továbbiakban TDM) alkalmazott eszközök sajátosságait:

- A TDM újszerűségéből adódóan a kutatók ugyan jelentős számú de nem sokféle eszközt azonosítottak. Megállapították, hogy a székelyföldi térségben a TDM munka még nem egy tervezett, rendszeres tevékenység.
- A szakirodalom alapján a statikus eszközök csoportban háromféle típust különböztettek meg: 1. azok a megvásárlásra készített, székelyföldi jellegű hordozó termékek, amelyek már az 1989 előtt működő desztinációk esetében is sikeresek voltak, 2. a külföldi példák alapján elterjedté vált, panziókat bemutató brosrák. Ilyenek még az önkormányzatok által készített, a településről készített képanyagra alapozó falinaptárak, a helyi monográfiák, a helyi újságok, a faragott falutáblák, a települést bemutató költséges színes albumok, a település bejáratánál elhelyezett óriás székelykapuk és hasonlók, 3. ritkábbak az egyedi bemutató tárgyak, amelyek csak egy adott településen fordulnak elő, például a településen belül kiképzett források/kutak, a különlegesebb emlékművek, a sajátosan helyi jellegű piktogramok.
- A statikus eszköztárra vonatkozóan a hivatkozott szerzők megállapították, hogy majdnem minden településen ugyanaz az eszköztár látható, majdnem vagy teljesen azonos kivitelezésben, ami jelzi, hogy a TDM eszközök nem helyi igényeken és helyi tervezésen alapulnak, hanem presztízsjellegű modellkövetésen.
- A szerzők szerint sok példa van arra, hogy az amit a helyi közösség a helyi identitás fontos elemének tart (helyi történetek, helyi természeti adottságok, a helyi társadalmi múlt elemei, a szimbolikus térhasználat elemei), nem válik kulcsfontosságú TDM eszközzé. Továbbá a dinamikus eszköztárból hiá-

nyoznak az informatikai megoldások (display, digitális információs pontok, a település bemutató filmek inkább piaci termék formájában készülnek). A szerzők szerint a megfigyelt hiányosságok visszavezethetők a tudatos TDM tervezés hiányára, a dinamikus eszközök kidolgozásának és alkalmazásának költségigényére, illetve szakmai tudásigényére.

2.3.3. Helyi fejlesztés és innováció

A helyi fejlesztés és innováció a székelyföldi térségben témájú kutatási program 2016-ban valósult meg azzal a célkitűzéssel, hogy elemezze a helyi fejlesztési programok rurális településeken betöltött innovációs szerepét, valamint az innovációs hatást befolyásoló – támogató és akadályozó – feltételeket, tényezőket. A kutatási program szakmai összefoglalója (KAM, 2016) alapján készült tanulmányból (Biró et al., 2019d) fontosnak tartom vázlatosan jelezni azokat a szakmai megállapításokat, amelyeket a szerzők a helyi fejlesztés székelyföldi kontextusáról tettek:

- A 2000-es évektől kezdődően a székelyföldi térségben jelentős mértékben megnövekedett a helyi fejlesztési programok száma, s ez a tendencia Románia EU csatlakozását követően tovább erősödött. Elindultak az elsősorban külső forrásokra alapozó infrastrukturális beruházások, amelyeket az alulról szerveződő helyi fejlesztés gyakorlata, a közösségfejlesztés többféle formája egészített ki. Továbbá fontos megemlíteni azokat a helyi fejlesztési kezdeményezéseket, amelyek az 1990-es évek elejétől indultak, döntően lokális léptékű identitás rehabilitációs törekvések keretében.
- A fentiek következményeként a hivatkozott szerzők szerint Székelyföld településeinek nagy részében a helyi fejlesztés többszintű, sokpólusú, sokszereplős társadalmi folyamatként írható le. Továbbá megállapítják, hogy a térségi fejlesztéspolitikai gyakorlatban a 2014-2015-ös évben lezárulni látszik egy periódus. A változás összetevőit a szerzők az új vidékfejlesztési paradigma globális léptékű térnyerésében, az EU vidékfejlesztési és támogatási politikájának tartalmi jellegű változásában, a top-down típusú helyi fejlesztési programok (infrastrukturális beruházások) fokozatos háttérbe szorulásában, valamint a a bottom-up típusú helyi fejlesztési programokkal kapcsolatos lokális és regionális (székelyföldi) elvárások és kezdeményezések fölerősödésében látják.

- A helyi fejlesztés 2016-ban érvényes gyakorlatának ismeretét és számbavételét, a sikeresség modelljeinek és mutatóinak ismeretét a hivatkozott szerzők szükségesnek tartják ahhoz, hogy szakmai javaslatokat tehessenek a térségi fejlesztéspolitika szereplői számára a helyi fejlesztési programok társadalmi hasznosságának, társadalmi beágyazottságának szemléleti és módszertani újratervezéséhez.
- A kutatási program eredményei alapján a kutatás elvégzésének időpontjában aktuális székhelyföldi fejlesztéspolitikai gyakorlatról megállapítják az alábbiakat:
 - A helyi fejlesztési gyakorlatban többszintű, sokszereplős, többféle fejlesztési modellt tartalmazó gyakorlat alakult ki. Ezek nagyobb része a helyi életminőségi, lakhatási, civilizációs szint javítását szolgáló, jelentős külső forrásokat igénylő infrastrukturális jellegű beruházások voltak. Ehhez kapcsolhatók a szintén forrásigényes épület felújítási programok (iskolák, művelődési házak stb.).
 - A helyi fejlesztési programok, illetve az ehhez kapcsolódó forrásbevonási gyakorlatok számuk, gyakoriságuk, méretük, típusok, helyi társadalmi szerepük, külső ismertségük és vonzerejük, fenntarthatóságuk tekintetében településenként nagyon különbözőek.
 - Annak ellenére, hogy a helyi fejlesztési programoknak sokféle formája alakult ki, a helyi fejlesztés működőképes, a székhelyföldi térség érdekeit hatékonyan szolgáló szakpolitikai és intézményes keretei nem jöttek létre.
 - A helyi fejlesztési programok és ehhez kapcsolható szakpolitikai szegmens sokféleségének, efemer jellegének tudható be, hogy a helyi fejlesztési programok szakmai tematizációja – néhány alkalmi elemzéstől, dolgozattól eltekintve – a székhelyföldi térségben gyakorlatilag hiányzik. A helyi fejlesztési programok saját kommunikációja nem alakult ki. Ez a jelenség nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a székhelyföldi térségben a helyi fejlesztés gyakorlatával kapcsolatos ismeretek a lokalitás keretein belül maradnak.
 - A helyi fejlesztési programok sikerességének tematizációját elsősorban a mennyiségi tényezők hangsúlyozása jellemzi. A hivat-

kozott szerzők a kutatási téma szempontjából ezt a jelenséget azért tartják fontosnak, mert a helyi fejlesztési programoknak ez a típusú mentális és narratív kezelése az innovatív összetevőket háttérbe szorítja.

- A helyi fejlesztési programok egyik – talán legfontosabb szerepe – a közösségi identitás visszaigazolása. Ebből a praxisból hiányzik a változási komponens.
- A helyi fejlesztési programok egy részét a helyi szereplők, a szakértők, a közéleti szereplők sikeresnek tekintik, de a programok működését, társadalmi szerepét (társadalmi beágyazódás, innovatív szerep stb.) illetően hiányoznak az elemzések és az értékelések.

Biró és társai (2019d) a helyi fejlesztés székelőföldi gyakorlatának ismertetésével a 2016-ban aktuális helyi fejlesztéspolitikai gyakorlatot szándékoztak bemutatni, amely az új vidékfejlesztési paradigma számára, az endogén adottságokra alapozó bottom-up típusú fejlesztés szemlélet és módszertan számára fogadó környezetet képez, s amelyet a helyi fejlesztési gyakorlat változását sürgető vagy támogató kezdeményezések, programok, illetve a váltás esélyeit mérlegelő szakmai megközelítések fontosnak tartanak.

2.3.4. Agrárinnovációs folyamatok

A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány és a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának együttműködésével megvalósuló kutatási programsorozat keretén belül jelen tanulmány témája szempontjából fontosnak tartom megemlíteni a 2017-ben és a 2018-ban készült kiadványokat (Biró – Magyar, 2017, 2018). Ezeknek a kiadványoknak a fókuszában az agrárium terén kisléptékű kezdeményezések és a kapcsolódó lokális tényezők innovatív szerepének a vizsgálata került előtérbe a székelőföldi modernizáció új és fontos lehetőségei szempontjából. A hivatkozott szerzők a kutatási tapasztalatok alapján rögzítették az agrárinnovációs folyamat meghatározó jellemzőit, megközelítési szempontokat és empirikus anyagot kínáltak az innovatív agrárszereplők sajátos elitcsoportként való értelmezéséhez, illetve ezáltal felhívták a figyelmet arra, hogy ennek a csoportnak a megjelenése és működése jelentős változási/innovációs esélyt hordoz nem csupán az agrárium, hanem a székelőföldi térség egésze számára is. A 2018-as „Kísérlet vagy

modell? Az agrárinnováció mint székelyföldi fejlesztési paradigma” című kiadvány és a kapcsolódó kutatás arra irányult, hogy megvizsgálja azokat a feltételeket és tényezőket, amelyeket szükséges figyelembe kell venni ennek az innovációs potenciálnak a székelyföldi léptékű hasznosításához. Az innovatív csoportnak a működési modelljével kapcsolatban a kutatás fókuszában annak a kérdésnek a vizsgálata állt, hogy az innovatív kezdeményezések milyen módon és milyen mértékben vannak beágyazódva a helyi társadalomba, a térségi társadalmi és intézményi szerkezetekbe. A hivatkozott szerzők szerint a különféle beágyazódási szintek ismerete jelentheti a kiindulópontot az olyan gyakorlati jellegű javaslatok és programok megfogalmazásához, amelyek növelni tudják, illetve programszerűvé tehetik az innovatív csoport által hordozott innovációs potenciálnak a térségi léptékű hasznosulását (Bíró – Magyar, 2018).

2.3.5. Helyi fejlesztés

A 2015-ben megjelent „Társadalomtörténet és helyi fejlesztés” című kötet (szerk. Bíró – Blága, 2014) a székelyföldi térségben a társadalom szerveződésének és működésének egyik leghangsúlyosabb elemét, a lokális szerveződést (helyi társadalom, helyi közösség, helyi identitás) belső, endogén adottságként vizsgálja a helyi fejlesztés szempontjából. A kiadvány kiindulópontja az, hogy az új vidékfejlesztési paradigma értelmében a helyi értékek és adottságok nem csak az emlékezés, a feltárás, az értékörzés szintjén fontosnak, hanem versenyképességi tényezőt is jelentenek. A kötet szerzői szerint ez a megközelítésmód a székelyföldi térségben még kevésbé nyert teret, így fontos célkitűzésnek tartották felhívni a figyelmet arra, hogy a helyi társadalomtörténet nem csak arra lehet alkalmas, hogy vonzóná tegye a települést, turisztikai célponttá váljon, hanem arra is, hogy erősítse a helyi identitást, a közösségként való működést, a településhez való kötődést. A kiadvány egy műhelykonferencián elhangzott szakmai prezentációk írásos formáját tartalmazza olyan témákban, mint a szimbolikus térhasználat (Bodó, 2015), helytörténet mint versenyképességi tényező (Székely, 2015), családtörténet mint közösségi erőforrás (Gergely, 2015), a helytörténeti munka szerepe a lokalitás megteremtésében (Ferencz, 2015), településarculati kérdések (Mátéffy – Köllő, 2015), helytörténeti kutatások (Hermann, 2015), honismereti tananyag (Ferencz, 2015), helytörténet idegenvezetői szemszögből (Kelemen, 2015), a helytörténész szerepe (Demeter, 2015), a tárgyak életrajza (Silló, 2015), téralapú identitásépítés (Blága, 2015), kultúragazdaság (Bíró Z., 2015), épített örökség (Bogyor, 2015), székelyföldi kutatási előzmények (Berényi, 2015). Továbbá a kötet

tartalmazza még a helyi fejlesztés és lokális identitás témakörben végzett székelyföldi kutatások összefoglalóit, illetve a gyakorlati hasznosítás szempontjából releváns fejlesztéspolitikai javaslatokat megfogalmazó mellékleteket.

A „Beruházás és/vagy közösségépítés. A helyi fejlesztés mintázatai Gyergyóremetén” (szerk. Biró et al., 2019) című kiadvány fontosnak tartja annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy a székelyföldi térség jelenlegi társadalmi helyzetét, további változási esélyeit milyen mértékben határozza meg az egyes települések, a lokális közösségek működési módja. A kiadvány Gyergyóremete község helyi fejlesztési gyakorlata kapcsán kínál helyzetképet arról, hogy a társadalomismeret, a tervezés, valamint a programok menedzselése miként alakította két évtizeden át a település változását. A kiadvány első szakmai tanulmányában Biró A. Zoltán (2019) a helyi fejlesztés székelyföldi gyakorlatának újrapozicionálásához szükséges szempontokról ír. A hivatkozott szerző szerint a székelyföldi térségre jellemző helyi fejlesztésnek három típusa van, ami minden településen azonosítható: 1. nagyléptékű, külső forrásra alapozó, jelentős előkészítési és pályázati munka révén indult programok, 2. kis- vagy közepes méretű fejlesztési programok, amelyek támogatója lehet országos intézmény, megyei tanács, helyi közbirtokosság, nagyobb külföldi (több esetben nem magyarországi) adomány, 3. kisebb léptékű, endogén erőforrásokra alapozó, eseti vagy időszakosan ismétlődő programok, amelyek vagy lakossági kezdeményezésre indulnak vagy pedig közvetlenül tapasztalható lakossági részvételre/igény kielégítésre irányulnak. Biró (2019) a helyi fejlesztési gyakorlat újrapozicionálása érdekében azt tartaná az első fontos lépésnek, hogy a háromféle típus lokális léptékben és a kifelé irányuló megjelenítésben azonos tematizációs keretet és értékelést kapjon.

A kiadvány további fejezetei kutatási anyagok alapján elemzéseket tartalmaznak Gyergyóremete község helyzetéről, erőforrásairól, jövőképéről, munkaerőpiaci sajátosságairól, stratégiai tervezéséről. Továbbá két tanulmány foglalkozik az aktuális helyi fejlesztési programokkal és lehetőségekkel. Sárosi-Blága (2019) helyi kulcs-szereplőkkel készített beszélgetések, dokumentumelemzések és helyszíni terepmunka alapján mutat be helyi fejlesztési programokat a következő szempontok szerint: 1. Társadalmi igény, illeszkedés a lokális kontextusba. 2. A lokális struktúrán belüli pozicionálódás, a program fölépítése. 3. Helyi szerepvállalás, külső közreműködés/ támogatás. 4. A Program tartalmi bemutatása. 5. Helyi szerep, hatás, jövőbeli funkció.

Laczkó-Albert (2019) tanulmánya Gyergyóremete helyi fejlesztési gyakorlata kapcsán tesz kísérletet helyi fejlesztési munka négy szegmensének bemutatására: 1.

Helyi adottság vagy igény-együttes. 2. A tervezést-kivitelezést támogató-korlátozó jogi-adminisztratív keretek. 3. Helyi tudás, társadalmi részvétel. 4. Anyagi források elemzése.

2.4. A nem községi központ települések periferizálódási folyamata

A „TELEPÜLÉSSORS. Székelyföldi települések periferizálódási folyamatai” (Biró – Sárosi-Blága, 2023) című kiadvány témája a székelyföldi, községi központ státusszal nem rendelkező települések helyzete, ezeknek a településeknek az 1989 utáni periferizálódási folyamata. A kutatás eredményei szerint a székelyföldi települések esetében jelentős tagolódási, differenciálódási folyamat figyelhető meg, a nem községi központ és a községi központ települések különböző modell szerint működnek.

A kiadvány szerzői számba vették a szétfejlődést és periferizálódást hordozó folyamatokat, valamint azokat, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben pozitív hatásokat váltottak ki, tehát erősítették a lokális identitást és közösségként való működést.

A szétfejlődést és a periferizálódást hordozó folyamatok röviden összefoglalva az alábbiak:

- Az 1989-es romániai rendszerváltást követően a települések önállósodási törekvései. Ekkor teremtődtek meg a politikai és jogi feltételei annak, hogy helyi népszavazás révén a települések önálló adminisztratív státust (községi jogkört) nyerjenek. Ezzel a lehetőséggel minden olyan település élt, amely önállóságát az 1968-as országos területi átrendezés szüntette meg külső/felső döntés alapján, és amely települések az önálló adminisztratív jogkör akkori megvonását helyi közösségi sérelemként élték meg. Ez az önállósodási igény jelenleg minden településen más-más stádiumban van, sok település van a községi központ településtől függő helyzetben.
- A fejlesztési és a fenntartási források is a községi központ településekhez kapcsolódnak, amelynek következtében a nem községi központ településeken az intézmények és szolgáltatások fokozatosan leépülnek, a községi központokban ezzel szemben megerősödnek.
- A lokális intézmények fokozatos leépülése (iskola, orvosi rendelő, gyógyszerár stb.) nem csupán egy szolgáltatás kiesését jelenti, hanem a lokális társadalom működési szerkezetében egy-egy fontos dimenzió kiiktatódását is. Ez a folyamat trendszerűen gyengíti a lokalitások működését.

- Az 1989 után beindult és dinamikus bottom-up típusú kezdeményezési/szerveződési folyamatnak a fokozatos csökkenése, illetve a kisebb településeken akár a teljes leállása.
- A rurális települések fejlesztésére irányuló „hivatalos” székhelyföldi fejlesztéspolitikai szemlélet és gyakorlat elemzése alapján a szerzők megállapították, hogy az trendszerűen támogatja a települések szétfejlődési folyamatát olyan tényezők következtében, mint például a nagy beruházások dominanciája a bottom-up típusú fejlesztésekkel szemben.
- Hiányzik az arculatépítés helyi intézményi háttere, azt eredményezi, hogy a nem közszékhelypont településeken ez a gyakorlat csak részleges, vagy teljes mértékben hiányzik.
- Az intézményes és igényes kultúraterjesztés egyre inkább a nagyobb településekre koncentrálódik, a kisebb települések egyre jobban kiesnek ebből a körből.
- A város-vidék együttműködés hiánya, amely hozzájárul a városok vonáskörzetében lévő települések periferizálódásához.

A közösségépítő, közösségerősítő helyi kezdeményezéseket a szerzők két csoportba sorolták annak függvényében, hogy az ösztönzés, a kezdeményezés a településen kívüli intézményi vagy egyéb szereplőhöz köthető-e (top-down típusú kezdeményezések) vagy pedig kifejezetten helyi közösségi kezdeményezésnek tekinthetők (bottom-up kezdeményezések). Ilyen értelemben a top-down típusú kezdeményezésekhez sorolták a kistérségi szerveződési kereteket, a „helyi termék” programokat, a szövetkezeti jellegű társulások kialakításának folyamatát, a formális vagy informális intézményi szervezések létrehozását és működését, a testvértelepülés kapcsolatokat, a Magyar Kormány óvodaépítési, óvodafelújítási programját, a külföldi testvéregyházi kapcsolatok kialakítását és működtetését. Továbbá a Székelyföldi térségben működő médiák szerepvállalását a nem közszékhelypont települések helyzetének, értékeinek, fejlesztési programjainak és rendezvényeinek nyilvános tematizációjában, valamint az önkormányzati fejlesztési társulások létrehozását.

A szerzők szerint a legfontosabb bottom-up típusú kezdeményezések a lokális közösségi események, ünnepek, szervezések, az egyházi háttérű bottom-up típusú helyi kezdeményezések. Továbbá az ilyen jellegű kezdeményezésekben nagyon fontos szerepe van az egyházközség munkáját szervező, felügyelő, támogató egyháztanácsnak/presbitériumnak, a közösségi vagyona alapozó közösségi gazdálkodás helyi

intézményének, a hivatalos civil szerveződésnek. További lokális közösségerősítő, közösségépítő kezdeményezéseknek tekinthetők az egyéni innovatív agrárkezdeményezések, valamint a lokalitással kapcsolatos helyi digitalizációs kezdeményezések.

Konklúzió

A székelyföldi térségben lévő települések, mint lokális társadalmak 1989 utáni működésének elemzéséhez kapcsolódó szakirodalmak áttekintésével a tanulmány egy összefoglalást és rendezést nyújt azokról a közös témákról, és kutatási eredményekről, amelyek rálátást biztosítanak a lokalitás szerepére és székelyföldi sajátosságaira.

Az elemzések azt jelzik, hogy lokalitás olyan tényező, amelynek a vizsgált térségben meghatározó szerepe van napjainkban is. A lokalitás fizikai-adminisztratív adottság, emellett társadalmi-gazdasági-kulturális erőforrás, kulturális pattern-ek halmazából álló társadalmi működési modell, nem utolsó sorban pedig közösségi tudás és identitás konstrukció, amelyet az adott településhez tartozók teljes egész településként értelmeznek és fogadnak el, és amelyet mindennapi magatartásaikkal folyamatosan újratermelnek. A lokalitás ebben a térségi társadalomban természeti-társadalmi keret és működési modell is egyszerre, amelynek tárgyi és mentális alkotóelemei kölcsönösen meghatározzák egymást.

Az 1989-es romániai rendszerváltást követően a térségi településeken olyan rehabilitációs kezdeményezések sora jelent meg, amelyek többféle szinten és többféle formában, nagyon jelentős helyi társadalmi részvétellel a lokális közösségi működési modell visszaállítására irányultak. Ez a rehabilitációs folyamat az önfenntartó családi gazdálkodási modell visszaállításától a közösségi vagyonformák működtetésének újjászervezéséig, a közösségi tudás újbóli fölértékelődésétől a szimbolikus térhasználatig a helyi közösségek működésének gyakorlatilag minden szintjére kiterjedtek. Sok esetben látványos helyi átalakulásokhoz vezettek, más esetekben kísérletek maradtak. Ez a rehabilitációs folyamat a térség kis és nagy településein, a községközpont és a nem községközpont falvakban egyaránt megjelent, és az egyes települések adottságaitól függően (településméret, községközpont státusz megléte vagy hiánya, helyi intézmények száma, helyi értékek mennyisége, helyi kezdeményezők szerepvállalásának mértéke, külső anyagi támogatások célja és mennyisége stb.) eltérő módon alakult, menet közben leállt vagy ma is tart.

Felhasznált irodalom

1. Anderson, B. (1983): *Imagined Communities*, London.
2. Appadurai, A. (2001): A lokalitás teremtése. *Regio* 12. (3) 3–31.
3. Biró, A. Z., Lőrincz, D. J. (eds.) (1999): *Szeklerland in Transition. Essays in Cultural Anthropology*, Editura Pro Print Miercurea Ciuc.
4. Biró, A.Z., Krézsek, E., Ozsváth-Berényi, H., Aczél, Zs., Biró, Z. Z. (2019a): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség (2011). In: Bodó J. (szerk.) *Vidék és Társadalom. DOMUS csoportos kutatási programok*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda. pp. 39-72.
5. Biró A. Z., Sárosi-Blága Á., Székely K. K., Silló Á. (2019b): Helyi elitek szerepe a helyi fejlesztésben. In: Bodó Julianna (szerk.): *Vidék és társadalom. Domus csoportos kutatási programok*. Madéfava, Státus Kiadó, 167-192.
6. Biró A. Z., Gergely, O., Székely, K.K., Biró Z. Z. (2019c): Település – Érték – Versenyképesség. Lokális identitás és turisztikai versenyképesség összefüggései a székelyföldi térségben (2012). In: Bodó J. (szerk.) *Vidék és Társadalom. DOMUS csoportos kutatási programok*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda. pp.73-104.
7. Biró, A.Z., Ozsváth-Berényi, H., Krézsek, E. (2019d): Önkormányzatok versenyképességének vizsgálata a székelyföldi térségben. Hargita megye (2010). In Bodó Julianna (szerk.): *Vidék és társadalom. Domus csoportos kutatási programok*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 9-38 old.
8. Biró, A. Z., Magyar, F. eds. (2017): *A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Miercurea-Ciuc: Státus.
9. Biró, A.Z., Magyar, F. (szerk.) (2018): *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. Státus Kiadó, Csíkszereda.
10. Biró, A. Z., - Blága, Á. (szerk.) (2015): *Társadalomtörténet és helyi fejlesztés. Műhelykonferencia, Szépvíz, október 17*. KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Szépvízért Egyesület Státus Kiadó.
11. Biró, A.Z., Laczkó-Albert, E., Sárosi-Blága, Á. (szerk.) (2019): *Beruházás és/vagy közösségépítés. A helyi fejlesztés mintázatai Gyergyóremetén*. F&F INTERNATIONAL Gyergyószentmiklós.

12. Biró, A. Z., Sárosi-Blága, Á. (2023): *TELEPÜLÉSSORS. Székelyföldi települések periferizálódási folyamatai*. Státus Kiadó, Csíkszereda.
13. Bodó, J. (1999): The Ceremonies of the Private Sphere in the Socialist Period. In: Biró, A. Z. – Lőrincz, J. D. (eds.), *Szeklerland in Transition. Essays in Cultural Anthropology*. Miercurea-Ciuc: Editura Pro-Print, 37-48.
14. Bodó, J. (2004a): *A formális és az informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Sciantia Humana, Budapest: MTA PTI.
15. Bodó, J. (szerk.) (2000): *Miénk a tér. Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Helyzet könyvek, Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.
16. Bodó, J. (2021): *Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok*. Átmenetek sorozat, Státus Kiadó, Csíkszereda, pp. 377
17. Bodó, J. (2022): Az informális gyakorlatok szerepe a székelyföldi szimbolikus térhasználatban. *Korunk* 33. évf. 10. sz., 24-36.
18. Bodó, J. (2023): *Migráció és életforma a székelyföldi térségben*. Átmenetek sorozat. Státus Kiadó, Csíkszereda.
19. Bodó, J. (2023): Szórakozni muszáj. Ünnepek és szórakozás összefüggései a változó időben. *Korunk* 2023/7.
20. Bodó, J., Biró, A. Z. (2017): Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika* 105, 147–161.
https://replika.hu/system/files/archivum/replika_105-09_bodo_-_biro.pdf
21. Bodó, J., Biró, A. Z. (2021): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In Bodó Julianna (szerk.) *Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Átmenetek sorozat, Státus Kiadó, Csíkszereda. 13-38 old.
22. Egyed, Á. (1981): *Falu város civilizáció. Tanulmányok a jobbágy felszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848-1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
23. Egyed, Á. (2013): *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

24. Gagy, J. (szerk.) (1996): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
25. Giddens, A. (2000): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
26. Imreh, I. (1983): *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
27. Imreh, I. (1979): *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom-és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus korszakából*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
28. Szádeczky, K. L. (1993/1927): *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest.
29. Venczel, J. (1988): *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
30. Venczel, J. (1980): *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalom-kutatás köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Abstract

This study presents professional programs and publications dealing with the functioning of settlements in Szeklerland as local societies after 1989. Based on the social history of the settlements' functioning and the rehabilitation processes after 1989, local-scale processes are still important components of the functioning of regional society, and a series of professional analyses have been produced on this topic. The publications are based on the conceptual and methodological tools of cultural anthropology, sociology, social history, and rural research. The aim of this study is to provide a comprehensive evaluation of the collected professional works and to identify common themes, trends, and results in order to provide insight into the specific characteristics of the functioning of settlements in Szeklerland as local societies, as well as their rural development processes and development opportunities.

Keywords: locality, rural development, Szeklerland